

mnoha Kafkových próz v několika nedokončených variantách), s novým, zdánlivě konečně nejvíce klíčovým motivem.

Dojde i na parodii konvenčně romantických názorů na tvorbu, když spolu o Kafkovi obdivně rozmlouvají ředitel Marschner a další představený z dělnické pojišťovny, kde byl Kafka zaměstnán. Kdyby tak mohl člověk být u toho, když píše, pochopil by prý podstatu básnického génia, tajemství procesu tvorby, zasní se komická dvojice básníků-úředníků (ozvěna Felicina přání, aby mohla být Franzovi po boku při jeho psaní, na které jí odpovídá: noc nemůže být dost nocí, člověk nemůže být nikdy dost osamělý, chce-li psát). Střih: Kafka píše – žádost o zařazení do „první platové třídy třetího stupně“.

Co říci závěrem? Seriál nenaučí diváky číst náročné Kafkovy texty; je dílem samostatné hodnoty, skýtajícím vlastní zážitek. Kdybych se měl přidržet titulní metafor, umí také (a to vůbec není málo) nepřekážet při mnohosměrném škobrtání a vrávorání v kruzích, které Kafkovo dílo vyžaduje a k němuž vybízí.

Prameny

- KAFKA, F. *Deníky 1909–1912*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1997.
KAFKA, F. Rozjímání. In *Povídky I*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2006, s. 9–42.
KAFKA, F. Ortel. In *Povídky I*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2006, s. 43–56.
KAFKA, F. Proměna. In *Povídky I*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2006, s. 91–146.
KAFKA, F. *Proces*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1997.
KAFKA, F. Dopis otci. In *Dopisy rodině*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2005.
KAFKA, F. *Dopisy Mileně*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2001.
KAFKA, F. *Zámek*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1997.
Kafkův venkovský lékař [krátkometrážní film]. Režie K. JAMAMURA. Japonsko, 2007.
Kafka [televizní seriál]. Režie D. SCHALK. Německo/Rakousko, 2024.

Problematika tzv. volného dativu ve školní výuce skladby

Jana Vaňková, FPE ZČU v Plzni

jvankova@kej.zcu.cz

Klíčová slova: dativ, volný dativ, syntaktická závislost, rekece, předmět, primykání, příslovecně určení

Key words: dative, free dative, syntactically dependent case, rection, object, syntactically independent case, adjunction, adverbial

The Problem of the So-Called Free Dative in Teaching Syntax at Schools

The so-called free dative (syntactically independent case) in school teaching is the topic of our paper. We form two basic groups of free dative forms, i. e. on the one hand expressions that are sentence elements and by their nature act as different kind of adverbials and on the other hand dative forms that are not sentence elements but are used as contact expressions and stylistic markers.

Kterým větným členem je v následující větě zvýrazněné slovo? Jak správně tuto větu se žáky rozebrat? S tímto dotazem se na mě obrátila kolegyně, která učí na základní škole. Př.: Lucie šla *mamince* pro oběd.

Vyznačené slovo představuje výraz v dativu, který rozvíjí sloveso, ale který není předmětem (nemá větněčlenskou platnost předmětu). Ve skladební dvojici šla *mamince* nejde o tvarově řízený výraz, významový vztah determinace není formálně vyjádřen řízeností, ale přimykáním. Takové dativní výrazy často rozvíjejí i sloveso bezpředmětové (jako v uvedeném případě). V českých syntaxích jsou tyto výrazy tradičně označovány jako tzv. volný dativ. *Je to pád nevazebný, tj. neřízený slovesem. Jeho užití je motivováno sémanticky nebo pragmaticky.*¹ Termín volný dativ se ale na základní ani na střední škole v učivu o skladbě systematicky neprobírá. Při syntaktické analýze ve škole je však často třeba rozhodnout, o který větný člen se jedná (objekt, či adverbiale), a toto tvrzení pokud možno jasně vysvětlit. Jsme si pochopitelně vědomi toho, že to (zejména na základní škole) není jednoduché. Z výše uvedené definice vyplývá, že závislost takového výrazu na řídícím slovesu (či slovesném adjektivu) je formálně realizována adjunkcí (přimykáním), nikoli rekcí. Jinými slovy – ve skladební dvojici *šla mamince* je rozvíti slovesa motivováno pouze sémanticky, jde o slabou závislost, tedy o výraz, který z hlediska větněčlenské platnosti určíme jako příslovečné určení (konkrétně příslovečné určení prospěchu).

Jak uvádí M. Friedová, patří volný dativ: *...k nezačleněným prvkům větné struktury, protože je valence řídícího slovesa nijak nevyžaduje.*² Tuto skutečnost dokládá autorka ve své studii na množství materiálu, a to nejen na těch dativech, které mají větněčlenskou platnost, ale i na těch, které mají pouze kontaktnou či pragmatickou funkci.

V českých syntaxích se tradičně rozlišuje celá řada typů tzv. volného dativu. Klasifikace tohoto jevu není jednotná, je různě podrobná. Jako volné dativy, které mají větněčlenskou funkci, jsou uváděny např. dativ prospěchový, dativ zřetelový, dativ agentní/nositelský, dativ přivlastňovací, jako volné dativy bez větněčlenské funkce pak např. dativ emocionální, dativ kontaktní, dativ zainteresování aj.³

Dativ prospěchový (*commodi et incommodi*): označuje toho, v čí prospěch či neprospěch se něco děje. Daný význam se vyjadřuje především formou dativu substantiva či zájmena *Šel **otci** pro pivo. Šel **mu** pro pivo.* Podle některých lingvistů je k tomuto typu dativu přiřazován také dativ přivlastňovací *Sedla si **babičce** na klín (na její klín, na **babiččin** klín).* *Rozbil **mu** hlavu. Chodil **mu** na **třešně**.* Vyznačené výrazy řadíme k příslovečnému určení prospěchu.

Dativ zřetelový (*respectivus*): vymezuje skutečnost (typicky osobu), vzhledem k níž platí obsah věty. Tento typ dativu významově odpovídá příslovečnému určení zřetele. ***Mně** je to jedno.* Uvedený typ zřetelových příslovečných určení se často vyjadřuje vedlejší větou příslovečnou zřetelovou. ***Pokud jde o mě, je mi to jedno. Co se mě týká, je mi to jedno.***

¹ GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Lidové noviny, 1995, s. 429.

² FRIEDOVÁ, M. Zasaženost dějem a vyjadřování personálních funkcí. In. Uličný, O., Bláha, O. *Studie k moderní mluvnici češtiny 6*. Olomouc, 2013, s. 41–64.

³ GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Lidové noviny, 1995, s. 430–431.

Dativ proživatele děje nebo stavu označuje činitele děje nebo nositele stavu. ***Pa-**cientovi se špatně dýchá. Bylo **mi** nevolno. Dětem bylo smutno.* Uvedené příklady řadíme k příslovečným určením proživatele děje nebo stavu.

Všechny tyto typy dativů mají větněčlenskou platnost. Jsou významovým doplněním slovesa nebo slovesného adjektiva. Je tedy nutné je při rozboru věty chápat jako plnovýznamové složky větné struktury. Svým charakterem odpovídají podle našeho názoru různým typům příslovečných určení, a to především proto, že většinou nejsou svým řídicím výrazem tvarově vymezovány. Přestože jsou vyjadřovány převážně formou dativu, není to v daném postavení vždy jediná forma vyjádření tohoto typu vztahu. (*Postavil svému **synovi** krásný dům. Postavil **pro** svého **syna** krásný dům.*).

Snad bychom zde mohli uvést i určitou paralelu s jiným typem příslovečného určení, i když jsme si vědomi toho, že není zcela přesná. Častým vyjádřením adverbiale modis významem nástroje a prostředku je bezpředložkový instrumentál (tzv. nástrojový instrumentál), nejedná se o tvarově řízené doplnění slovesa či adjektiva (tedy o předmět), ale vždy o sémantické adjunkční rozvití, tedy o příslovečné určení nástroje a prostředku (srovnej: *jel **autem**, řezal **pilou** (pomocí pily), psal **perem**, poslal něco **poštou**, **mailem** apod.*). Je třeba však uvést, že hranice mezi předmětem v instrumentálu a příslovečným určením v instrumentálu je často ještě méně zřetelná než v případě dativu.

Ve školní praxi (zejména na základní škole) se často uvádí, že se popisované typy dativů tradičně řadí k předmětu. Toto tvrzení je ale problematické a zavádějící. Pokud lze jednoznačně konstatovat, že představují ve své většině pády nevazebné, že jde o nevazebné doplnění slovesa nebo adjektiva, pak nelze jednoznačně mluvit o předmětu. Jestliže žáci správně pochopí podstatu předmětu (objektu) jako výrazu, který je tvarově řízen a jehož pád je jediným prostředkem vyjádření této závislosti, není možné takové tvrzení zcela akceptovat.

Z hlediska didaktického by měl mít žák upevněnu znalost, že předmětem jsou většinou ta doplnění, která jsou valenčně vázaná, vazebná, formálně realizovaná rekcí. *Tvarová řízenost (rekce) záleží v tom, že nadřazený člen určuje předmětovému výrazu jeho pádovou formu. Pád je tak prostředkem, kterým se signalizuje syntaktická závislost předmětu na slovese nebo adjektivu.*⁴

Sémanticky lze vymezit třídy sloves, která mají jedinou, a to dativní vazbu, a výrazy na nich závislé jednoznačně plní funkci předmětu (*podrobit se **něčemu**, divit se **něčemu**, vyhýbat se **něčemu** aj*), případně vymezujeme skupiny sloves, u nichž je dativní předmět tzv. druhým (vedlejším) předmětem společně s akuzativem (jde zejména o slovesa s významem „dávání“ a „braní“, dále o tzv. „verba dicendi“): *dát **někomu** něco, vzít **někomu** něco, sebrat **někomu** něco aj*.

Ve srovnání s těmito příklady lze lépe vysvětlit rozdíl mezi dativem vazebným a nevazebným: *Těmto **lidem** se vždy vyhýbal* (dativ vazebný – předmět). *Přivezl **sestře** těžký nákup* (dativ nevazebný – příslovečné určení).

Právě proto, že podstata předmětu spočívá zejména v tom, že je vyjadřován doplněními nutnými, konstitutivními, vazebnými, není podle našeho názoru možné pokládat

⁴ GREPL, M., KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 27.

všechny dativy determinující sloveso či adjektivum za objekty. Nevazebné dativy odpovídají svým charakterem příslovečným určením.

Z tohoto pohledu spatřuji jako velmi dobré a didakticky přínosné pojetí, které je předloženo v publikaci *Gramatické rozbory češtiny*⁵. Autoři zde řadí probírané příklady nevazebných dativů (zejména těch frekventovaných) k různým typům příslovečných určení. Typy příslovečných určení pojmenovávají logicky podle významů (stejně nebo podobně, jako jsou tradičně pojmenovávány typy volných dativů), např. příslovečné určení proživatel/nositele děje nebo stavu *Babička špatně chodí* (*Babiče se špatně chodí*), příslovečné určení prospěchu (*Narodil se jim syn*), příslovečné určení zřetele (*Pavlovi je to lhostejné*) aj. Příslovečné určení prospěchu (*Natrhá dětem ovoce. Zničil dědečkovi záhon květin.*), které patří k velmi frekventovaným jevům v rámci popisované problematiky, charakterizují takto: *Od předmětu se příslovečné určení prospěchu liší tím, že řídicí slovo nevyjadřuje děj, jenž nutně předpokládá nějakého účastníka, ke kterému děj směřuje* (srov. dativní tvary zájmen ve větách *Dal mu zavírací nůž. Prikázal jí, ať odejde...*).⁵

V celé sledované problematice je však třeba připomenout ještě další typy dativu, a sice ty, které větněčlenskou platnost nemají, příp. ji ztratily, ale fungují jako nej-různější prostředky k navazování kontaktu (podobně jako vokativ, upozorňovací citoslovce, částice aj.) a jako prostředky vyjadřování stylového příznaku.

Zmiňované výrazy nesou různá označení, např. dativ emocionální, dativ kontakto-
vový (ty se někdy rozlišují, jindy nikoli), dativ zainteresování, dativ náladový, dativ sdílnosti (etický) apod. Tyto dativní tvary fungují často jen jako prostředky k navazování kontaktu, jako prostředky, jejichž cílem je „vtáhnout“ recipienty do děje, zainteresovat je, zvýšit jejich zájem o sdělovanou skutečnost. Vyjádření obsahující popisované typy dativů jsou téměř vždy stylově příznaková. Z hlediska druhů zájmen jsou užívány většinou tvary osobních zájmen (*Tak vám jednou jdu takhle po ulici. To je mi pěkný kamarád. Ona vám byla z toho celá pryč.*). Tyto výrazy už zcela ztratily větněčlenskou platnost, jsou pouze prostředky kontakto-
vými. Vyjádření nabývají rysů uvolněnosti, důvěrnosti až familiárnosti. Vyskytují se v komunikátech prostěsdělo-
vacího stylu, jako charakterizační prostředky v textech uměleckého stylu, částečně i v některých útvech publicistického stylu. Nevhodné jsou v komunikátech odborného a administrativního funkčního stylu. Jako emocionální dativ lze označit taková vyjádření, která vyjadřují emoce (většinou pozitivní, ale ne vždy). Např.: *On si tady sedí a my se dřeme. Tak ty se nám tu budeš povalovat! Víckrát mi sem nechod! Ten se nám pěkně vybarvil.*

Příkladům popisovaných typů dativu v textech užívaných ve školní praxi se zcela určitě nevyhneme (viz úvodní dotaz). Vůbec není nutné, abychom je vnímali jako centrum vyučované látky (zejména na základní škole), ale pokud se s nimi při jazykových výkladech a rozborech setkáme, měli bychom je správně a vhodně interpretovat, samozřejmě adekvátně k typu a stupni školy.

⁵ ADAM, R., BENEŠ, M., BOZDĚCHOVÁ, I., MARTÍNEK, F., PROKŠOVÁ, H., SYNKOVÁ, P. *Gramatické rozbory češtiny*. Praha: Karolinum, 2018, s.109.

Domníváme se, že by se ve školní praxi mělo v problematice nevazebných dativů vždy odlišit to, zda je dativ větným členem, nebo zda je pouze prostředkem navazování kontaktu, emocionálním zabarvením textu, nositelem pragmatických významů, nositelem stylových příznaků, prostředkem k vyjadřování komunikačních funkcí výpovědi apod. V případě těch dativů, které nemají větněčlenskou platnost, je nutno zdůraznit, že uvedené typy se primárně vyskytují především v mluvených projevech. Nabízí se možnost pracovat s nimi jednak při výkladu a interpretaci komunikačních funkcí výpovědi, ale také při posuzování jednotlivých vyjádření z pohledu stylového příznaku.

Vzhledem k přesnosti a jazykové správnosti doporučujeme řadit volné dativy, které mají větněčlenskou platnost, spíše k příslovečným určením, tedy k výrazům, jež představují sémantické rozvíjení. Někteří autoři se přiklánějí k tomu, že volný dativ je jev přechodný, který stojí na pomezí mezi objektem a příslovečným určením.⁶⁾ Podle stupně vyspělosti žáků a studentů se můžeme při výuce pokusit o bližší významovou charakteristiku těchto výrazů (význam zřetele, proživatele děje či stavu apod.).

Jsmě přesvědčeni, že takový postup by vedl k hlubšímu pochopení významových a formálních vztahů ve větě, že by ale také pomohl žákům upevnit si znalost slovesných vazeb (tvarově vynucených daným slovesem či slovesným adjektivem) a zároveň zprůhlédnit větněčlenskou klasifikaci sledovaných výrazů.

Kultura mluveného projevu ve výuce zahraničních studentů češtiny

Jiří Hasil, FF UK v Praze

jiri.hasil@ff.cuni.cz

Klíčová slova: mluvený projev, kultura jazyka, kultura mluveného projevu, čeština jako jazyk rodný, čeština pro cizince, čeština jako jazyk cizí, řečový vzor, mluvní styl, nácvik mluveného projevu

Key words: spoken language, language cultivation, cultivation of spoken language, Czech as a mother tongue, Czech as a second language, speech model, style of spoken language, training speaking skills

Cultivation of Spoken Language in Teaching Czech to Foreign Students

The author is a teacher of the subject Cultivation of Spoken Language at the Institute of Czech Studies for Foreigners and of Communication of the Deaf at the Charles University. The subject is a part of the master's continuation programme of Czech Studies. Based on his own experience, the author compares the content and methods used in his subject with those of Jitka Málková who teaches similar subject at the Department of Czech Language and Literature of the Pedagogical Faculty of West Bohemian University in Plzeň. The author finds many similarities in both subjects and underlines their importance for foreign students of Czech Studies. Specific problems of the students' speaking skills are mentioned. The importance of dramatic reciting of the Czech poetry for children is emphasized as well as the importance of breath techniques and speaking practice in order to help students overcome their problems.

⁶ Čechová, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2012.